

Вишневська Н.В.

*Кам'янець-Подільський національний
університет ім. Івана Огієнка*

РОЗВИТОК КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ ЯК ЗАСІБ ПРОФЕСІЙНОГО ЗРОСТАННЯ ВЧИТЕЛЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

У статті розглядаються основні питання професійного зростання вчителя іноземної мови, аналізуються комунікативні функції та вміння, пропонуються методичні поради щодо формування професійних якостей для молодого вчителя іноземних мов.

Ключові слова: *комунікативність, комунікативні функції, комунікативні вміння, професійні якості, компетентність, вчитель іноземної мови.*

Постановка проблеми

Сьогодні в Україні відбувається модернізація освітньої галузі. Гуманітаризація сучасної вищої освіти покликана формувати у молодого вчителя іноземних мов цілісну картину світу, розуміння загальнолюдських цінностей, духовність, культуру особистості. Нинішні міжнародні зв'язки України, входження її до європейського та світового простору зумовлюють необхідність розглядати іноземну мову як важливий засіб міжкультурного спілкування, як засіб міжособистісної взаємодії в умовах багатонаціонального та полікультурного світового простору.

Педагогічна діяльність учителя реалізується у певних педагогічних ситуаціях, які розв'язуються у навчальному процесі. Сама ситуація, як підкреслює І.Зимня [3], реалізується через сукупність різноманітних розумових і навчальних дій учня і вчителя — перцептивних, мнемічних, предметно-перетворювальних, комунікативних, дослідницьких, контрольних (самоконтрольних), оцінювання (самооцінювання) тощо. З боку вчителя ці дії підпорядковані певним цілям і направлені на розв'язання тих чи інших педагогічних завдань, усвідомлено (цілеспрямовано) або стихійно, інтуїтивно створюваних ним у педагогічних ситуаціях. Певна сукупність таких різнорідних дій і визначає одну із психолого-педагогічних функцій.

Усі педагогічні функції, за С.Шатиловим, К.Соломатовим, Є.Рабунським [5], поділяються на дві групи: цілеспрямувальні і організаційно-структурні. До першої групи належать орієнтаційна, розвивальна, мобілізаційна (стимулює психічний розвиток тих, хто навчається) й інформаційна функції, які, очевидно, збігаються з дидактичними, академічними, авторитарними, комунікативними здібностями людини. Тому виникає проблема у професійно-педагогічній підготовці вчителя іноземної мови, проблема не тільки у визначенні рівня актуаль-

ного розвитку цих здібностей, але й цілеспрямованому формуванню тих із них, які недостатньо виявлені у реалізації першої групи функцій.

Узагальнюючи матеріали багатьох досліджень означеної проблеми, а також анкетування вчителів іноземних мов, ми дійшли висновку, що значна частина молодих учителів здатна акумулювати і використовувати досвід колег, співпрацювати і взаємодопомогати в професійній педагогічній діяльності, організувати самоосвітню діяльність інших, відстоювати свою точку зору й переконувати інших у процесі дискусій, уникати невиправданих конфліктних ситуацій у процесі спільної діяльності, встановлювати правильні взаєностосунки з учнями тощо.

Однак 32,8% опитаних учителів іноземної мови недооцінюють уміння встановлювати тісні стосунки і вважають найголовнішим добре знання мови. Натомість 65,7% учнів старших класів найціннішими серед професійних якостей учителя іноземної мови вважають комунікативні, особистісні й інтелектуальні. Це свідчить про те, що не всі вчителі усвідомлюють, що саме характер педагогічного спілкування значною мірою визначає ефективність навчального співробітництва. З іншого боку, ще раз підкреслює специфіку самого предмета, направленого на оволодіння учнями новими мовними засобами для висловлення думки.

Мета дослідження — показати значущість комунікативної функції у професійному становленні особистості молодого педагога в системі післядипломної освіти.

Виклад основного матеріалу

Говорячи про реалізацію учителями-предметниками педагогічних функцій, варто підкреслити необхідність врахування й віддзеркалення в них специфіки навчальної дисципліни, наразі — іноземної мови.

Специфічною особливістю педагогічної діяльності вчителя іноземної мови є те, що вивчення іноземної мови відбувається за обставин, при яких вчитель має керувати не тільки процесом засвоєння учнями навчального (мовного) матеріалу, але й процесом спілкування іноземною мовою. Окрім того, на уроці іноземної мови спілкування є і метою навчання. Це підкреслює особливу значущість комунікативної функції у педагогічній діяльності вчителя іноземної мови.

Комунікація, по суті, є формою зв'язку, процесом повідомлення інформації за допомогою технічних засобів, актом спілкування між двома або більше індивідами, процесом передавання інформаційного, емоційного чи інтелектуального змісту.

Комунікація за своєю моделлю є двостороннім потоком інформації. У цій моделі оцінюють якість передавання інформації, її повноту, зміст, форму, що дає змогу не лише оперативну і правильно сформулювати уявлення про відповідну проблему (інформацію), але й обрати партнерів, розробити стратегію і тактику, визначити адекватні методи і засоби реалізації конкретних цілей.

Педагогічна комунікація — організація навчально-виховної діяльності, що

ґрунтується на сприйнятті, засвоєнні, використанні й передаванні інформації з різних джерел.

Її ефективність залежить від можливості вимірювання, дозування інформації. Оптимальним технологічним ланцюжком у педагогічній комунікації є вимірювання й оцінювання синтаксичної, семантичної та прагматичної інформації.

За допомогою синтаксичної (знакової) інформації описують зорові, слухові, смакові та інші сигнали, алгебраїчні, географічні та інші символи (при аналізі педагогічної майстерності — символи очей, усмішки, зовнішності та ін.). Обсяг семантичної (змістової) інформації вимірюють ступенем зміни тезаурусу (словника наукових термінів) під впливом нових фактів, понять, законів, закріплених у пам'яті. Без вимірювання семантичної інформації ефективна комунікація неможлива. Обсяг і якість прагматичної (ціннісної) інформації пов'язані з досягненням навчально-виховної мети найбільш економними, оптимальними способами, формуючи при цьому різноманітні взаємини: учитель → учень, учень → учитель, учень → навчальний предмет тощо.

У процесі педагогічної комунікації інформація виконує педагогічні функції (переконує та спонукає до певної поведінки, коригує моральні, інтелектуальні й комунікативні риси учня). Педагогічні функції комунікації:

- інформаційна (реалізується у навчально-виховній діяльності між учителем та учнем);
- пізнавальна (допомагає розумінню й вивченню навколишнього світу, особистості, колективу, себе);
- експресивна (дає змогу доступно, цікаво й емоційно-виразно передавати знання, уміння й навички);
- управлінська (допомагає керувати своєю поведінкою і впливати на інших людей).

Так ось, комунікативність учителя як вияв комунікативних якостей, які сприяють успішній інформаційній взаємодії при вирішенні конкретних питань, є професійно значущою за своєю роллю. Комунікативність учителя є суттєвою рисою, сукупністю певних якостей особистості, які сприяють отриманню, засвоєнню, використанню й передаванню спрямованої на навчання й виховання учнів педагогічної інформації. Вона полягає у професійній здатності педагога до спілкування, стимулювання позитивних емоцій у співрозмовника й відчуття задоволення від спілкування.

Організація комунікативної діяльності вчителів потребує чіткого уявлення про компоненти цієї діяльності та їх особливості [1]. Виділяють такі компоненти професійно-педагогічної комунікативності вчителя:

- наявність стійкої потреби в систематичному спілкуванні з дітьми в найрізноманітніших сферах;
- взаємодія загальнолюдських та професійних показників комунікативності;
- емоційне задоволення на всіх етапах спілкування;

- наявність здібностей до педагогічної комунікації, набуття комунікативних навичок і вмінь.

При комунікативно-діяльнісному підході, як відомо, основним компонентом для навчання мови вважають мовленнєву дію.

Аналіз мовленнєвих можливостей учителів іноземних мов дає змогу виділити за їхньою домінантною поведінкою чотири соціально значущі функції іншомовного спілкування: 1) інформаційну (пізнавальну) функцію, яка передбачає повідомлення, обговорення інформації, розпитування для задоволення пізнавальної потреби або надолужування інформаційної прогалини; 2) регулятивну функцію спілкування, яка полягає в керуванні поведінкою вчителя і набутті ним здатності організовувати власну мовленнєву діяльність: спонукати до мовленнєвої взаємодії, висловлювати запрошення до спільної дії, заохочення, прохання, пораду, припущення, дозвіл, заборону тощо; 3) ціннісно орієнтаційну функцію (емоційно-оцінну), яка передбачає висловлення особистої думки, бажання, сумніву, жалю, задоволення, радості та інших почуттів, а також оцінювання факту, дії, поведінки співрозмовника тощо; 4) етикетну (конвенціональну) функцію, що застосовується для встановлення і підтримки мовленнєвих контактів (вітання, прощання, представлення, подяки, запрошення тощо), для дотримання у процесі спілкування відповідних норм поведінки: мовленнєвої і невербальної.

Одним із найважливіших досягнень сучасної комунікативної лінгвістики є твердження про те, що успішність мовленнєвого спілкування зумовлена здатністю тих, хто спілкується, організувати свою поведінку (мовленнєву, немовленнєву) відповідно до завдань комунікації. Цю здатність лінгвісти і методисти визначають як комунікативну компетенцію. Її формування є пріоритетним завданням комунікативного підходу в навчанні іноземної мови.

Метою навчання іноземних мов у різних навчальних закладах є іншомовна комунікативна компетенція, яка виступає засобом міжкультурного взаємозв'язку, адже мова — це складова культури, і функціонує вона тільки в певній культурі. Комунікативна компетенція інтегративна за своїм змістом. Вона складається із трьох головних видів компетенцій: мовленнєвої, мовної, соціокультурної, які, з тим, також містять низку компетенцій. Усі складові комунікативної компетенції тісно взаємопов'язані. Звісно, щоб оволодіти мовою як засобом міжкультурного спілкування, молоді вчителі іноземних мов повинні бути не лише обізнаними з особливостями цієї культури, тобто мати країнознавчі та лінгвокраїнознавчі знання, а й володіти способами щодо їх включення в діалог культур. Йдеться про необхідність взаємопов'язаного формування соціокультурної і комунікативної компетенцій, що збігаються між собою як часткове і загальне.

Комунікативність вчителя формується під впливом багатьох чинників. Переважають при цьому особистісні, що визначають модель комунікативності вчителя:

1. Загальні (універсальні) якості особистості вчителя: педагогічна спрямованість, психологічна підготовленість, колективізм, доброзичливість, активність у суспільно-політичній і педагогічній діяльності, дисциплінованість, організованість.

2. Спеціальні якості вчителя (характеризують внутрішню структуру його комунікативності): *пізнавальні якості* (дають змогу особистості сприймати, розуміти й вивчати навколишній світ, реалізують інтерес до пізнання оточення, прагнення розвивати «дар пізнання у людей», до співчуття, ідентифікації з іншими людьми тощо); *експресивні якості* (створюють виразність особистості, через яку вона стає зрозумілою іншим, допомагають «утримувати увагу інших людей», підтримують прагнення до правдивості й щирості у стосунках, а також емоційна виразність); *управлінські властивості* (допомагають впливати на інших людей і здійснювати самоконтроль).

До спеціальних якостей комунікативності вчителя також належать:

комунікативні знання — узагальнений досвід людства в комунікативній діяльності, віддзеркалення у свідомості комунікативних ситуацій в їх причинно-наслідкових зв'язках і стосунках; *комунікативні навички* — автоматизовані свідомі дії, що сприяють швидкому віддзеркаленню комунікативних ситуацій у свідомості, визначають успішність сприйняття, розуміння об'єктивного світу й відповідного впливу на нього у процесі педагогічної комунікації; *комунікативні вміння* — комплекс дій, які базуються на теоретичній і практичній підготовленості, що дає змогу творчо використовувати комунікативні знання та навички для віддзеркалення й перетворення дійсності; *комунікативні звички* — доведені до автоматизму комунікативні дії; *комунікативний характер* — головні якості, властивості особистості, що проявляються у типовій для неї активності в комунікативній діяльності й у ставленнях до навколишнього світу, до інших людей, до себе.

У практичній роботі на курсах підвищення кваліфікації було визначено, які позитивні якості розвинені у вчителя, що визначають його як особистість. Головні із них — це діловитість, комунікабельність, успішність, мобільність та інші.

Вивчення якостей молодих учителів було послідовним і систематичним. Проведене діагностування дало змогу визначити, які комунікативні вміння потрібно ще сформувати у вчителів, а які — підтримувати на належному рівні. При діагностуванні було використано певні методи (спостереження, бесіда, інтерв'ю, анкетування, експеримент, ділова гра), які допомогли отримати достовірну інформацію про особистість слухача.

Формування комунікативних умінь і навичок, розвиток здатності розуміти своїх вихованців, уміння залучати їх до активної навчальної діяльності можливе у процесі моделювання педагогічних ситуацій, типових для школи. При цьому найефективнішими є ділові ігри, комунікативні тренінги, драматизація, дидактичні ігри, педагогічні та психологічні малюнки. Моделювання цих ситуацій ство-

рює умови для перетворювання слухача курсів з об'єкта в суб'єкт педагогічного процесу, а пошук шляхів вирішення проблеми сприяє розвитку важливих професійних якостей.

Моделювання педагогічних ситуацій і залучення до них слухачів у процесі післядипломної освіти, як показали результати нашого дослідження, сприяло формуванню позитивного ставлення до професії вчителя, набуттю успішного досвіду у вирішенні педагогічних проблем. Включення вчителів у ситуації, які моделюють їхню професійну діяльність, дало змогу осмислити працю вчителя, усвідомити способи і шляхи свого професійного становлення. Метод моделювання педагогічних ситуацій сприяв закріпленню професійних установок, ціннісних орієнтацій молодого вчителя, дав змогу переконатися у своїх професійних можливостях і здібностях, удосконалювати їх.

Ознайомлення з типовими ситуаціями, програвання їх дало можливість слухачам проникнути у творчу лабораторію вчителя, досягти повної взаємодії із середовищем — усе це прискорює процес адаптації до педагогічної діяльності, сприяє усвідомленню й подоланню труднощів, які виникають у молодого вчителя на початку його професійного шляху. Включення слухачів у педагогічні ситуації створило умови, за яких молоді вчителі мали можливість самостійно аналізувати педагогічні процеси, встановлювати зв'язки між явищами, педагогічними впливами і відповідними реакціями учнів, усвідомлювати і логічні зв'язки, послідовність дій, зіставляти раніше вивчене з новими знаннями і використовувати їх для розв'язання педагогічних завдань.

До таких завдань Р.Дорогих відноситься: ситуації-ілюстрації, ситуації-вправи, ситуації-проблеми, ситуації-оцінки тощо [2].

Метою *ситуації-ілюстрації* є демонстрація найбільш імовірних способів вирішення запропонованих проблем. Під час обговорення усуваються помилки. Ситуації-ілюстрації уможливають отримання знань в реальному навчальному процесі.

Ситуації-вправи характеризуються більш високими вимогами до розвитку професійних умінь і навичок, пошуку методів для вирішення педагогічних завдань та складних ситуацій, їх метою є вироблення і розвиток професійних навичок, методів педагогічного впливу на учнів та активізації взаємозв'язку з ними.

Метою *ситуації-оцінки* є вибір одного із запропонованих варіантів розв'язання або оцінки вже схваленого рішення та вмотивований висновок.

Ситуації-проблеми передбачають аналіз запропонованої ситуації або вибір оптимальних шляхів та способів вирішення. Вони потребують від учителя комплексних знань, застосування системи педагогічних методів, розвиненого педагогічного мислення тощо.

Моделювання професійних ситуацій у процесі навчання на курсах підвищення кваліфікації дає змогу учителям іноземних мов зрозуміти соціальний зміст педагогічної діяльності, основні її кваліфікаційні характеристики; забезпечити тісний зв'язок педагогічної теорії зі шкільною практикою; передбачити

труднощі, з якими вчитель зіштовхується у своїй повсякденній практиці, і визначити шляхи їх подолання.

Пошук вирішення запропонованих завдань-ситуацій формує у вчителів потребу спиратися на набутий теоретичний досвід при розв'язанні практичних завдань, використовувати оптимальні способи педагогічного впливу. Однак моделювання педагогічних ситуацій має здійснюватися у визначеній послідовності, відповідати логіці формування потреби вчителів у педагогічній діяльності, комплексу розумових операцій, необхідних для вирішення цих педагогічних ситуацій. Змодельовані ситуації мають віддзеркалювати реальний навчально-виховний процес з його конкретними завданнями, з розв'язанням яких учитель зіштовхується щоденно.

Одним із засобів формування комунікативних умінь є рольові ігри [4].

Рольова гра — це мовленнєва, ігрова і навчальна діяльність водночас. Із точки зору тих, хто навчається, — це ігрова діяльність, у процесі якої вони виступають у певних ролях. Навчальний характер гри ними часто не усвідомлюється. З позиції викладача рольову гру можна розглядати як форму навчання у діалогічному спілкуванні. Для викладача ціль гри — формування і розвиток мовленнєвих навичок і вмінь слухачів. У ній закладено значні навчальні можливості, отже:

1. Рольову гру можна розцінювати як найточнішу модель комунікації, оскільки вона наслідує дійсність у найсуттєвіших рисах і в ній, як і в житті, переплітаються мовленнєва і немовленнєва поведінка партнерів.

2. Рольова гра має широкі мотиваційно-спонукальні можливості.

3. Рольова гра передбачає посилення особистісної причетності до всього, що відбувається. Слухач входить в ситуацію, хоч і не через власне «я», але через «я» відповідної ролі, і виявляє велику зацікавленість до персонажу, якого він грає.

4. Рольова гра сприяє розширенню асоціативної бази під час засвоєння навчального матеріалу, оскільки навчальна ситуація будується на кшталт театральної п'єси, в якій описуються обстановка, характер діючих осіб і взаємини між ними. За кожною реплікою проглядається відрізок змодельованої дійсності.

Рольова організація спілкування потребує ставлення до того, хто вчиться, як до особистості з притаманними йому особливостями, яка може надати перевагу тій чи іншій ролі. Саме тому розподілення ролей є відповідальним педагогічним завданням. Знання мотивів, інтересів, індивідуальних стосунків дасть змогу викладачеві запропонувати їм ті ролі, які найбільшою мірою відповідають особливостям особистості. Підбираючи ролі важливо враховувати не тільки інтереси тих, хто навчається, але й своєрідність їхнього темпераменту.

Після завершення рольової гри відбувається мотивоване оцінювання викладачем участі кожного слухача курсів у підготовці і проведенні рольової гри. Окрім мовної правильності, викладач коментує виразність рольової поведінки, а також ініціативність учителів на всіх етапах роботи.

Отже, рольова гра є перспективною формою навчання, оскільки вона:
1) створює сприятливий клімат на заняттях; 2) посилює мотивацію й активізує діяльність слухачів; 3) дає змогу використовувати наявні знання, досвід, навички у спілкуванні в різних ситуаціях.

Висновки

Таким чином, професійно-педагогічна підготовка і самопідготовка вчителя іноземних мов як важливої ланки педагогічного процесу залежить від самого вчителя. Він може сповна реалізувати себе як особистість, досягти ефективного виконання цілей навчання, організувати ефективну навчальну співпрацю і педагогічне спілкування, лише усвідомивши свої професійно-особистісні якості і бажаючи їх вдосконалити.

Тому для вчителя іноземних мов суттєвою є безмежна пізнавально-лінгвістична потреба знаходити і розширювати мовні засоби формування і формулювання думки іноземною мовою, потреба читати і слухати іншомовні тексти та навчати, передавати іншомовні знання, спілкуватися іноземною мовою зі слабшим партнером та піднімати його на вищий рівень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Волкова Н.П. Педагогіка : посіб. для студ. вищих навч. закладів / Н.П.Волкова. — К. : Академія, 2001. — 576 с.
2. Дорогих Р. Моделювання педагогічних ситуацій у процесі формування професійних якостей майбутніх учителів / Р.Дорогих // Рідна школа. — 2006. — № 6. — С. 7–9.
3. Зимняя И.А. Психология обучения иностранным языкам в школе / И.А.Зимняя. — М. : Просвещение, 1991. — 222 с.
4. Семенова Т.В. Ролевые игры в обучении иностранным языкам / Т.В.Семенова, М.В.Семенова // Иностранные языки в школе. — 2005. — №1. — С. 16–18.
5. Шатилов С.Ф. Профессиограмма учителя иностранного языка / С.Ф.Шатилов, К.И.Саломатов, Е.С.Рабунский. — М. : Минпро РСФСР, 1977.

В статье рассматриваются основные вопросы профессионального роста учителя иностранного языка, проводится анализ коммуникативных функций та умений, предлагаются методические рекомендации по формированию профессиональных качеств молодого учителя иностранного языка.

Ключевые слова: коммуникативность, коммуникативные функции, коммуникативные умения, профессиональные качества, компетентность, учитель иностранного языка.

The article deals with the basic problems of the professional growth of a foreign language teacher. The analysis of the communicative functions and skills is under discussion here. Recommendations in methods of teaching and formation of professional qualities of a young foreign language teacher are represented.

Key words: *communication, communicative functions, communicative skills, professional qualities, competence, teacher of foreign language.*